

Cameralisme, corona d'Aragó i «partit aragonès» o «militar»

per Ernest Lluch*

«Voi a citar a V.A. un autor bien clásico entre los Soberanos, viviente en el día. y que a la gloria de sus talentos militares ha juntado la de buen Económico en sus posesiones, la mayor parte de terrenos ingratos, dispersos, despoblados: El Rey de Prusia.»

El comte d'Aranda al Príncep d'Astúries (París, 22 d'abril de 1781)

La intenció d'aquest treball és demostrar que el cameralisme germànic va tenir influència a Espanya. Hom sap que es manté que la influència germànica no va existir, atès que la majoritària va ser la francesa o, en tot cas, l'anglesa.¹ No pensem que la influència del cameralisme germànic i en general de Prússia i d'Àustria fos molt important dins la Il·lustració econòmica espanyola, però creiem que sí que ho va ser als territoris de la corona d'Aragó i, força, al País Basc i, una mica, a la resta d'Espanya.

Aclarim que el cameralisme madur va ser un corrent estructurat internament, però que rebia i desprenia influències. Així, Hegel va tenir com a principal mestre econòmic l'escocès James Stewart,² Bielfeld va aprendre tesis fonamentals de Melon i Sonnenfels ho va fer de Veron de Forbonnais. A la inversa, Bielfeld va ser qui més va marcar el napolità Genovesi, o bé el cameralisme va incloure el francès Accarias de Serione, servidor dels Països Baixos austríacs. Hem optat per concentrar-nos estrictament en el cameralisme, per diverses raons que el contingut del treball aclarirà, però hauríem pogut partir d'un mercantilisme madur, liberal i fort que evidentment comprèn un Bielfeld o un Justi.

Recuperar aquesta influència és recuperar, així mateix, l'acció dels territoris de la corona d'Aragó en l'hispanocentrisme més habitual.³ Un

* Ernest Lluch, professor de la Universitat de Barcelona. Membre del Consell de Redacció de «Recerques».

1. No hi ha, per exemple, cap línia sobre la influència germànica il·lustrada a Espanya a Reyes MATE i Friedrich NIEWÖHNER (coordinadors), *La Ilustración en España y Alemania* (Madrid 1989). El més gran erudit de literatura econòmica, per part seva, només coneix un text dels tres traduïts al castellà de Von Justi (Kenneth E. CARPENTER, *Dialogue in Political Economy. Translations from and into German in the 18 th. century* [Boston, Harvard University, 1977], p. 65).

2. G. W. F. Hegel, coneixedor d'Adam Smith i de James Stewart, va optar per aquest últim. La consideració de l'estat com a idea superior i la conveniència d'un pla econòmic general és el que el fa decantar-se per Stewart.

3. Un cas quasi excepcional en un llibre generalista és el *Bourbon Spain. 1700-1808*, de John LYNCH (Oxford 1989; n'hi ha traducció castellana, del 1991).

hispanocentrisme que, en la història del pensament econòmic, es concentra quasi exclusivament en l'eix astur-castellà. Després de la derrota del 1714 i les seves conseqüències unificadores, l'arribada de Carles III, amb algunes concessions immediates als catalans, va iniciar un nou procés que va catalitzar en el «partit aragonès» o «militar» i el comte d'Aranda.

La influència cameral va incloure, bàsicament a través d'aquest partit —amb alguns partidaris a Castella—, temes econòmics pràctics. Enumerem-ne alguns: la defensa dels gremis com a teixit industrial, un industrialisme lliure, el final de la discriminació de la corona d'Aragó respecte al mercat americà, el paper d'una hisenda forta i amb dèficit que es concentrarà més en una administració adequada, en la generalització o en el perfeccionament dels impostos que en arbitrismes com l'«única contribució» i, com a últim exemple, un exèrcit que actuarà en certes operacions econòmiques o que, amb una marina més poderosa, reservés el mercat americà.

Els comerciants i els militars provinents de la noblesa menys poderosa devien ser els motors econòmics, juntament amb el «poble menut» dels consumidors, els artesans urbans i els pagesos amb telers dependents de mercaders. Grans actuacions públiques, com regadius i colonitzacions, havien d'ésser empreses. Si en l'econòmic, social i militar, van ser dos prussians, Bielfeld i Justi, juntament amb Frederic II, els qui més van influir a partir de l'exemple prussià, en l'organització territorial es van mirar en el mirall austríac. No debades Àustria, en un món en el qual molts pertanyien a famílies partidàries de l'arxiduc Carles o, fins i tot, amb exiliats, provava la coexistència d'unes lleis generals, l'autoritat de l'emperador, amb lleis particulars en els diversos territoris. França podia ser, i ho era a través de Jacques Necker, un altre mirall, malgrat que el 1789 el trenqués. La monarquia pactada per estaments i per territoris en lloc d'una monarquia absolutista era el que es pretenia, i Àustria demostrava que el seu funcionament era possible. Havien passat tantes dècades de fidelitat que era lògic esperar que els «vencedors aprenguessin dels vençuts».⁴

4. Aquest treball és un pas més dins una línia de la qual cito *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840)* (Barcelona 1973, caps. I i IV. 1); *La Idea General de la policia de Tomás Valeriola*, «Recerques», 10 (1980), ps. 125-137; *Romà i Rossell, un pensament germànic per a Catalunya i Espanya*, introducció a *Las señales de la felicidad de España y medios de hacerlas eficaces* (Barcelona 1989), ps. V-LIII; i *El cameralismo ante la hacienda de Carlos III: influencia y contraste, Carlos III y la Hacienda Pública*, «Hacienda Pública Española», 2 (1990), ps. 73-86. Vull dedicar aquest treball a Manuel Arranz Herrero, desaparegut abans que es valorés la seva innovadora tasca, perquè durant alguns anys només podia parlar, sense rebre conservadores reconvençions, amb ell dels meus enfocaments. Al cap i a la fi, érem dos caresmarians; perdoneu-nos. Cal tenir en compte que durant el regnat de Carles III les tres cinquenes parts del pressupost es gastaven en despeses militars. Encara és més sorprenent el gran augment de militars catalans: el 4,6 per cent del total

EL CONEIXEMENT DE FREDERIC EL GRAN A ESPANYA

L'expansió de les idees econòmiques és impulsada eficaçment quan s'han concretat en polítiques econòmiques eficaces en el país on es van forjar, i quan aquest té un poder militar i econòmic. Aquesta interpretació⁵ és especialment rellevant en el cas del cameralisme. Són els autors lligats a Frederic el Gran els qui més es difonen, Bielfeld i Justi, mentre que els relacionats amb els estats germànics menys poderosos influeixen menys, fins i tot en el brillant cas de Sonnenfels, tan representatiu de la Viena de Maria Teresa. En el cas de Frederic II, a més, hi ha dues raons que col·laboren en la difusió del cameralisme germànic: la seva considerable producció literària pròpia i el fet que escrivís en francès. Per tal de ser breus, destacarem, sense voluntat exhaustiva, però sí d'anar al més essencial, algunes de les traduccions dels seus escrits o sobre la seva personalitat que, fins ara, han passat quasi desapercebudes.

Podem iniciar aquest apartat amb la *Carta del castellano de Avilés a un amigo suyo en Madrid sobre la presente guerra de Alemania, la corte y estados del Rey de Prusia, su vida, tropa, gobierno, etc.*, escrita el 14 de desembre de 1757,⁶ on el comte d'Aranda ha passat quatre mesos i «*de cuyos talentos y aplicación tengo oído los debidos elogios*».⁷ Obra significativa va ser la traducció feta pel gran matemàtic català Benito Bails de la *Instrucción militar del Rey de Prusia: Traducida del alemán al francés por M. Taesch... y del francés traducida al castellano* (Madrid 1762). Bails, al seu pròleg, explica perfectament la interacció entre economia i exèrcit: «*Quan infeliz seria la muerte del pobre Labrador, y la de aquellos que se alimentan con su trabajo, si faltara quien se opusiese al codicioso? y de*

espanyol en el període 1715-1735 fins el 9,06 per cent en el 1776-1780. El mateix passà a Aragó (4,46 i 7,69 respectivament), a València i Múrcia (3,41, i 9,22) a les Illes (1,05 i 2,02) (Vid. Francisco ANDÚJAR CASTILLO, *Los militares en la España del siglo XVIII. Un estudio social*. Granada 1991, p. 318).

5. La interpretació de Hirschman consisteix en els següents elements integrats en tres etapes: primera, una nova doctrina econòmica adquireix importància dominant dins un país amb poder militar i amb prestigi del seu progrés econòmic; segona, aquest país està desitjós d'exportar la dita doctrina i aconseguir amb això una hegemonia internacional; i, tercera, encara que sembla una invencible combinació, un cos de pensament convincent amb el patrocini d'aquest país que té un destacat poder mundial, la nova doctrina troba aviat resistències i té una vida curta, sovint de tres dècades. Vid. A. O. HIRSCHMAN, *How the Keynesian Revolution Was Exported from the United States, and other Comments*, dins Peter A. HALL, *The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism across Nations* (Princeton 1989), ps. 347-359.

6. *Epistolario español* (Madrid 1965), vol. LXII, ps. 184-193. No citarem totes les obres sobre Frederic II o d'ell per manca d'espai.

7. P. 190.

qué serviría la industria, si el valor se desdeñara de emplearse en la protección del comercio?»

Una altra extensa obra, 432 planes, vindrà a consolidar el coneixement de la figura del rei prussià: *Historia de Federico el Grande, actual Rey de Prusia. Sacada de diferentes memorias, enriquecida con el retrato de S. M. Prusiana con los planos de las principales batallas y con sus más útiles Ordenanzas de Gobierno civil, militar y político. Por Don Ignacio López de Ayala* (Madrid 1768). Subratllem tan sols la juxtaposició de civil, militar i polític. Poc després apareixerà a Lima la *Traducción de una carta latina* (1771).

A la bibliografia més essencial, hi haurà un buit des del 1768 fins al 1785, on s'obrirà un nou període de traduccions. S'iniciarà amb *Pensamientos escogidos de las máximas filosóficas de Federico II actual Rey de Prusia. Entresacadas del espíritu de los Monarcas Filósofos, y puestos en castellano por Don Jayme Villa-López* (Madrid 1785), com si la seva mort li donés un impuls addicional. A aquest fet s'hi dediquen *El héroe del Norte. Endecasílabos, que con motivo de la muerte de Federico Segundo Rey de Prusia* (Madrid 1786), de José María Heras Alfonso, i *Epicedio a Federico el Grande, Rey de Prusia que falleció el 17 de agosto...* (Madrid 1786).⁸ L'any següent veurà obres de més gran envergadura: *Pasages escogidos de la vida privada de Federico II Rey de Prusia, con algunas observaciones sobre el Estado Militar de su Reyno; sacadas de un anónimo francés por D. Damián Lázaro de Cerdabar* (Madrid 1787), *Cartas sobre el patriotismo, según el original impreso en Berlín (traducidas al castellano) por D. Francisco Javier Girón* (Madrid 1787) i *Discurso sobre literatura alemana* (Madrid 1787). Al primer, *Pasages escogidos...*, torna a donar la visió globalitzadora («los objetos de la política, la administración militar, el manejo de la Real Hacienda, la legislación y el comercio, todo se resolvía y ordenaba por él mismo», ps. 7-8, o «el genio marcial de este Monarca ha hecho al estado militar de Prusia el más superior que pueda imaginarse... la distribución y empleo de la Real Hacienda es igualmente admirable», p. 4) abans de dedicar a l'erari públic algunes pàgines (72-78). La mort continuarà atraient l'atenció amb la *Carta crítica e instructiva del Príncipe Real moribundo a su hermano* (Madrid 1788).

Dues grans obres apareixeran sense solució de continuïtat. La primera va ser la *Vida de Federico II, Rey de Prusia, enriquecida con un gran número de notas, piezas justificativas y memorias secretas, cuya mayor parte no se ha publicado todavía, traducida por D. Bernardo María de Calzada* (Madrid 1788-89, 4 vols.). El traductor, el tinent coronel d'arti-

8. José IGLESIAS DE LA CASA, *Poesías* (1786-88).

lleria o oficial de la secretaria de guerra, va ser perseguit per la inquisició poc temps després (1790-1791) fins que la va veure prohibida per edicte inquisitorial del 6 de setembre de 1792 «*por insertarse a la letra varios fragmentos de las obras de Voltaire*». Efectivament, és l'obra que conté major nombre de textos de Voltaire de l'època.⁹ La segona obra va ser traduïda també per un militar, el capità d'infanteria Francisco Paterno, *Colección de las guerras de Federico II el Grande. En veinte y seis planos, que comprehenden las batallas campales y grandes acciones ocurridas en las tres guerras de Silesia, con la suscinta explicación de cada una. Dada a luz en alemán y francés por Don Luis Muller, Teniente de Ingenieros al servicio de Prusia* (Màlaga 1789).

El 1791 es va negar la llicència d'impressió de les *Obras póstumas de Federico II de Prusia* a causa d'«una absoluta ignorància de l'idioma francès» a José María Heras, que, com acabem de dir, ja havia traduït *El héroe del Norte*. Una mica més tard es publica *El arte de la Guerra. Poema escrito por Federico II rey de Prusia traducción de verso por D. Genaro Figueroa* (Madrid 1793) i *Instrucción secreta de Federico II dió a sus oficiales... en ocasión de la guerra de Baviera* (Madrid 1793). En resum, una bona mostra sobre Frederic II és publicada en dues etapes: 1757-68 i 1785-89. Per a completar-la —i d'alguna manera ho farem en aquest treball— caldria que estenguéssim la nostra visió a altres obres militars i econòmiques prussianes. Deturem-nos abans a relacionar el comte d'Aranda amb Prússia i les seves armes.

EL COMTE D'ARANDA I EL SEU EXEMPLE PRUSSIÀ I AUSTRÍAC

«*Habrá quien en lo político posea las mayores luces, pero como éstas, con las militares juntas, suelen producir juicios diferentes, de los que cada carrera por sí sola formaría; también esta unión de profesiones me facilita la discusión de las ideas que conducen a explayar los pensamientos.*»¹⁰ Aranda escrivia aquest text «prussià» al rei Carles IV en una extensa

9. Vid. Francisco LAFARGA, *Voltaire en España (1734-1835)* (Oxford 1989), ps. 20, 40, 131 i 146-147. Calzada va traduir també, entre d'altres, *Herman de Unna: Rasgo historial de Alemania, trasladado a la lengua española* (Madrid 1807, 2 vols.) i el llibre de Ch. F. ROSETTE DE BRUCOURT, *Ensayo sobre la educación de la Nobleza* (Madrid 1792), entre moltes altres on figuren Condillac, Voltaire i Diderot. Calzada era soci de mèrit de les Societades Bascongada y Aragonesa.

10. Citada per Rafael OLAECHEA i José A. FERRER BENIMELI, *El Conde de Aranda (Mito y realidad de un político aragonés)* (Saragossa 1978), 2 vols., vol. II, ps. 104-105. Aquesta magnífica i polemista bibliografia mereixeria una ampliació pels seus autors.

Representación del 23 de febrer de 1793. Havien passat ja molts anys des que havia escrit alguna cosa que per a ell havia estat certa: «*Comprendo que la buena inteligencia con el rey de Prusia nunca puede ser nociva a la casa de Borbón, como tampoco a él la recíproca con ella*».¹¹ Fruit d'una estada a Prússia de quatre mesos el 1753 i 1754 de la qual va dur el regal personal de Frederic II d'una marxa militar que amb els anys, hom diu, seria, el 3 de setembre de 1770, l'*Himno de honor de España* o *Marcha real* i un informe sobre l'organització militar prussiana i la seva relació amb la societat.

D'aquesta experiència, en sortiran les *Ordenanzas de S. M. para el régimen, disciplina, subordinación y servicio de sus ejércitos* del 22 d'octubre de 1768, que han tingut més de dos segles de vida. Llarga vida, possiblement a causa de les resistències que van trobar a l'inici. Al mateix Aranda, l'incident últim que li va costar el 1773 la presidència del Consell de Castella va ser forçar l'ingrés en l'exèrcit de presos comuns davant l'opinió d'O'Relly. La influència prussiana va ser mal rebuda, tal com ho explica el seu protegit José Cadalso a la carta XXI de les seves *Cartas Marruecas*: «*Cuando se trató de introducir en nuestro Ejército las manio-bras, evoluciones, fuegos y régimen mecánico de la disciplina prusiana, gritaron algunos de nuestros inválidos diciendo que esto es un agravio manifiesto al Ejército español*.» Malgrat aquestes resistències i els canvis introduïts per Floridablanca, l'orientació prussiana va durar fins el 1842. Es tancava, llavors, un cicle que s'havia iniciat «quan Aranda pujà al poder després de la caiguda de Squillace, el prussianisme entrà a la nostra política».¹²

Tanmateix, per a Aranda, la influència prussiana no es limitava al camp estrictament militar. Si més no, cal ressaltar uns altres quatre aspectes. El primer és que els escrits econòmics que li coneixem —penso en l'anomenat «petit codi de constitucions socials» que va ser la seva carta del 12 d'abril de 1776 a la Sociedad Económica Aragonesa— connecten absolutament amb el marc cameralista i dels economistes aragonesos de la seva època. És una llàstima que Aranda hagi rebut un tracte bibliogràfic tan menor, però les mostres que tenim dels seus papers confirmarien, pensem, la nostra asseveració. L'opció d'Aranda per la marina dins d'unes creixents despeses militars (en contra de l'opció terrestre d'Ensenada) és la que marcarà la hisenda pública de la seva època. Al cap i a la fi, el mercat americà només podia ser defensat per una forta armada.

Un segon aspecte és el de la colonització econòmica militaritzada. Frederic II de Prússia havia establert molts assentaments des d'aquesta

11. Arxiu Històric Nacional, *Estado*, lligall 4.164, desp. 1927.

12. José María SÁNCHEZ DIANA, *El despotismo ilustrado de Federico el Grande y su influencia en España*, «Arbor», XXVII (100) (1954), ps. 530-531.

perspectiva, fins a un total de més de cent mil persones. Per aquesta raó, «quan el govern de Carles III colonitza Sierra Morena i des d'Àustria es protesta pel mètode espanyol de cercar colonitzadors per als nous territoris, Madrid respon que s'accontenta imitant el que fan altres nacions, en particular Prússia».¹³ Ho aprofundirem més endavant.

Un tercer aspecte és el de l'origen dels comandaments militars. Aranda va propugnar la integració de la noblesa i, especialment, dotar els joves nobles sense fortuna de centres de formació militar. Això li va fer replantejar-se la posició de la noblesa a la societat, especialment la que no disposa de recursos. Un dels membres del partit aragonès ho explicarà amb tota claredat. La noblesa pobra o mitjana ha de dedicar-se al comerç, en part, per tal d'obtenir recursos per a sufragar els estudis militars a altres components de la família. Cal afegir-hi un quart element, ja que «segons Aranda, l'esquema on Frederic inscriu la seva il·lustració —la noblesa militar que s'ocupa alternativament del comandament de las unitats i de l'administració de l'estat— és essencialment vàlid per a Espanya».¹⁴ Per aquesta raó, Aranda no veia cap antinòmia entre exercir de militar i exercir de polític: eren necessàries ambdues vessants. Quatre aspectes (econòmic, colonització i noblesa militar-comerçant-política), que van fer que fos entusiasta admirador del Rei de Prússia el qui va eixamplar el terreny favorable a Berlín».¹⁵

Els viatges d'Aranda pel territori germànic no sols van tenir com a referència Berlín, sinó també Viena, per diverses raons, on consta, repetidament, que va ser rebut amb el mateix entusiasme. El món d'Aranda sembla reflectit per un historiador militar del segle passat, el qual, recollint la tradició oral, afirmava que era «*más aragonés que español*», la qual cosa l'acosta a una concepció d'Espanya organitzada descentralitzadament en el tarannà de la corona d'Aragó. Les connexions aragoneses d'Aranda li impedièren acceptar plenament l'organització borbònica, però també se separava dels foralistes de la seva regió, «que pretenien fer les reformes d'Aragó per a Aragó». La seva acció més aviat s'identificava amb «els qui pretenien fer aquestes mateixes reformes a Aragó per a Aragó i en benefici de la riquesa nacional incloent l'antig regne aragonès en l'engranatge més ampli de la nació espanyola regentada per la monarquia borbònica».¹⁶ Han acceptat el nou ordre borbònic, però pretenen

13. José María SÁNCHEZ DIANA, *El despotismo ilustrado*, p. 535.

14. Miguel ALONSO BAQUER, *La relación fuerzas armadas y sociedad en la España de Carlos III*, dins *Carlos III y la Ilustración* (Madrid 1988), p. 192.

15. José María SÁNCHEZ DIANA, *España y la política exterior de Federico II de Prusia (1760-1786)*, «Hispania», xv (1955), p. 216.

16. Francisco FORNIÉS CASALS, *La Cátedra de Economía Civil y Comercio de Zaragoza en el periodo de la Ilustración (1784-1808)*, dins *La Cátedra de Economía Civil*

canviar elements pacíficament i des de dins. D'aquí afirmacions com les d'Azara davant els aldarulls catalans contra les lleves obligatòries: «*los bestias de los catalanes han echado a perder en un día lo que habían ganado en sesenta años.*»¹⁷ Condió de fidelitat per tal que, com deia Romà i Rossell, «*los vencedores aprendan de los vencidos*». No baldament, entre els amics d'Aranda, molts pertanyien a famílies austriacistes, com el seu mateix secretari durant tants anys, el grausenc Ignacio de Heredia. O bé el seu amic Gregori Mayans¹⁸ i el seu protegit Romà i Rossell, que descendien de famílies transterrades.

Viena havia d'ésser, per a tots ells, una referència. No debades «Carles III (d'Àustria), que havia lluitat per la llibertat dels catalans, el seu passat l'obligava i l'incitava a reconsiderar l'estatut d'Hongria i de les seves parts annexes, fos Croàcia, Eslavònia i Transilvània. És sota el signe d'aquest regne constitucional que la dieta hongaresa va votar, al cap de nou anys, la Pragmàtica Sanció».¹⁹ Lustres després un nou gest de l'emperadriu Maria Teresa, en crear «*un ayre de confianza*» nou entre «*úngaros y Alemanes*»²⁰ va ser ben rebut. La consciència entre els aragonesos, en sentit ampli, era molt clara pel que fa a llur situació discriminada. Ho era tant, que només trobem petjades d'aquesta consciència en la correspondència íntima. Donem-ne unes mostres: Joan Antoni Mayans, l'intel·ligent germà de Gregori, escriu a Vega de Sentmenat, catedràtic de la gens sospitosa Universitat de Cervera, el gener de 1785: «*es observación de un hombre sensato que el reino de Aragón es el que ha producido mayores hombres en España, i que esta crianza se ha acabado con sus Fueros.*» El mateix Gregori escrivia a José Cervillos l'octubre de 1751 que «*Martí no fue bibliotecario real, porque calumniosamente se le imputó que era austriaco y poco afecto a los jesuítas*». Precisament, és el militar Luis de Nieulant que, en una carta a Gregori Mayans, reflecteix la situació d'una manera nítida en el crucial any de 1760: «*Se ha verificado, es cierto, que Amat es el mejor Wirrey de Perú, es catalán, i Cruilles valenciano: viva la corona de Aragón i bendito sea Dios que llegó el tiempo que todos semos castellanos, no es esto lo más admilrable, si que un valenciano haya llega-*

y Comercio de Zaragoza fundada y sostenida por la Real Sociedad Económica Aragonesa de Amigos del País (1784-1846) (Saragossa 1984), p. 122.

17. Carta de Nicolás de Azara a Manuel Roda el maig de 1773 citada a Rafael OLAECHEA i José A. FERRER BENIMELI, *El Conde de Aranda*, vol. II, p. 74.

18. Vid. G. MAYANS I SISCAR, *Mayans, correspondencia con Manuel de Roda y Conde de Aranda*. Transcripció, estudi preliminar i notes d'Antonio MESTRE SANCHIS (València 1990).

19. Eva BALÁZS, *La Hongrie dans l'Europe des Habsburg à la fin. Une société a deux visages*, dins *Unité et diversité de l'Empire des Habsburg à la fin de XVIIIe siècle*, «Études sur le XVIIIe siècle» (Brussel·les 1988), p. 76.

20. Francesc ROMÀ I ROSSELL, *Las señales de la felicidad de España*, ps. 311-312.

do a un puesto tan alto, yo creí que en las letras sólo savían ascender, pero en las armas, en los puestos honoríficos i sobresalientes de la milícia, no me lo provara la experiencia de algunos siglos a esta parte: mayor mérito en Cruilles, mayor agradecimiento de sus paysanos por el honor que establece o renueva en la patria. Espero en el asumpto algunos azotes de Vm. que aunque duelan aprovechan pues instruyen.»²¹

El mateix Aranda havia sol·licitat repetides vegades el restabliment de «los usos y costumbres» de «la nación aragonesa». Quan va governar o va projectar, el cert és que es va moure en aquesta direcció. Vegem-ne alguns casos significatius. Els seus onze mesos de governador del Regne de València (1765-1766) li van fer conèixer bé l'absència quasi total d'aragonesos en sentit ampli a l'Audiència. President del Consejo de Castilla des de l'abril de 1766, va redactar un projecte de reforma que l'obria a magistrats de la corona d'Aragó i concretament als catalans, «porque siendo muchos, muy fundados y estudiosos los sujetos que aquel Principado produce, están tan desatendidos que son rarísimos los que hay en otros Tribunales, y en el Consejo (de Castilla) ninguno». Quan va cessar el president a l'Audiència de València hi havia tres valencians, tres aragonesos i un català.²²

Quasi al mateix temps Aranda va instituir «los diputados y síndicos del común de los pueblos», que podien ser elegibles i que entenien de l'abastament de les ciutats. D'aquesta manera s'establia un mecanisme de vigilància política municipal que acomboiava la pragmàtica de l'11 de juliol de 1765, que establia el lliure comerç de grans. Però no sols era una decisió de política econòmica per a vigilar un lliure mercat sense alces que tensionessin socialment, sinó per a satisfer una de les demandes més reclamades des del 1714 a la corona d'Aragó. El motí de Squillace va ser una oportunitat aprofitada.

Un aire haubsbúrgic, o de la corona d'Aragó, té el famós projecte americà d'Aranda: «deben colocarse tres Infantes en América, uno como Rey de México, otro del Perú y el tercero de Costa-Firme, y V. M. (Carlos III) tomará el título de Emperador.» En el mateix sentit, protestà per la discriminació dels habitants americans tal com s'havia queixat de la dels aragonesos en sentit lat.²³ El mateix aire de família tenen els *Ayuntamien-*

21. Vid. les anteriors citacions a Antonio MESTRE, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII* (València 1970), ps. 290, 409 i 437. Felip V quan, el 1725, veia renéixer novament protestes, escrivia al papa explicant-li que «li regne delle Corone d'Aragona che non sono molto affetti» (p. 437). Una brutal citació anticastellana de Gregori Mayans, a la p. 420.

22. Vid. Rafael OLAECHEA i José A. FERRER BENIMELI, *El Conde de Aranda*, vol. III, ps. 31-32.

23. Vid. Rafael OLAECHEA i José A. FERRER BENIMELI, *El Conde de Aranda*, vol. II, ps. 79-87.

tos para la reforma del Reino, escrits per Victorián de Villalva el 1787, que li van valer ser considerat el precursor de l'emancipació dels indis. La monarquia seria balancejada per un consell suprem de la nació i els seus membres escollits proporcionalment entre totes les províncies, amb la supressió dels virreis. Les audiències tindrien, alhora, el mateix nombre d'òidors europeus que americans.²⁴

PARTIT ARAGONÈS: NOBLESIA MILITAR, NOBLESIA COMERCIANT I POBLE MENUT

L'arribada al tron de Carles III va obrir unes «hores lliures» per als territoris vençuts de la corona d'Aragó. Havien passat ja unes dècades en les quals havien demostrat llur fidelitat per a reivindicar modificacions dins un marc irreversible. Hom pot afirmar, com Pierre Vilar, que les corbes econòmiques començaven a tenir un comportament alegre, la qual cosa ho facilitava. Davant aquesta constel·lació de circumstàncies es va presentar a Carles III una *Representación de los diputados de las ciudades de Zaragoza, Valencia, Barcelona y Palma* (1760).²⁵ Immediatament, passen a parlar en nom d'aragonesos, valencians, catalans i mallorquins. Li expliquen que desitgen que «en el feliz reynado de Vuestra Majestad sean felices los reynos de la Corona de Aragón», ja que des de principis del segle «se habían gobernado con las leyes de Castilla y no por las que tenían como propias» (p. 2). Malgrat la bona voluntat del seu pare, «¿quanto havia de transtornar una entera mudanza del antiguo gobierno de aquellos reynos?» (p. 2). L'acusació, hàbilment, no es dirigeix ni contra Felip V ni contra els ministres, sinó contra els càrrecs de segona importància: «los mismos que pretenden que en aquellos reynos se observen con rigor las leyes generales, y aún las particulares de los pueblos de Castilla que nos son gravosas, no quieren que se cumplan las que nos son favorables» (p. 7). Li recorden que els quatre regnes aragonesos no eren unifor-

24. Vid. el manuscrit d'Alfonso SÁNCHEZ HORMIGO, *Victorián de Villava, un ilustrado aragonés en América*, presentat a «Jornadas sobre Historia del Pensamiento Económico» (Saragossa, 5-7 de desembre de 1991).

25. La *Representación* és transcrita a *Textos jurídics catalans*, estudi introductor de Josep A. GONZÁLEZ CASANOVA, VI (1) (Barcelona 1990), ps. 1-19, amb el títol vuitcentista de «Memorial de greuges de 1760». Cal considerar que no som simplement davant l'esperança que s'obri amb qualsevol inici de regnat: Carles III tot just arribat a Barcelona va concedir a ciutats i viles catalanes l'establiment d'un procurador síndic com a Castella, el perdó de contribucions i l'anomenament de «naturals» per a càrrecs de la monarquia. Vid. un bon resum d'aquestes i altres qüestions a Pablo FERNÁNDEZ ALBADALEJO, *La Monarquía*, «Actas del Congreso Internacional sobre Carlos III y la Ilustración», vol. I, «El Rey y la Monarquía» (Madrid 1989), ps. 54-56 i 59.

mes, atès que Jaume I als regnes de València i Mallorca «no les dio las leyes de Aragón ni de Cataluña, sino otras especiales y las más aptas para hacerlas felices» (p. 6).

La *Representación* es va preparar i es va presentar amb motiu de les corts de mitjan juliol de 1760. El pes en la seva redacció va ser, sembla, bàsicament barceloní, i Francesc Romà i Rossell hi va tenir un paper preponderant. Si més no, el jurista de Figueres va mantenir en el seu *Proyecto del abogado general del público* una gran coherència amb la *Representación*.²⁶ Dos aspectes sobresurten en la proposta de canvis. El primer és el de reformar l'estructura política dels municipis, i el segon, que els naturals de la corona d'Aragó tinguin una representació proporcional en els alts càrrecs. Aranda, anys més tard, es va moure cap a la consecució d'aquestes reformes, tal com ho hem vist.

El britànic William Coxe va ser qui va recollir la denominació de «partit aragonès», malgrat que els seus adversaris parlessin en ocasions de «turba aragonesa». Aquest partit estava encapçalat pel comte d'Aranda, a qui s'atribueix, en el seu pas pel Consejo de Castilla com a president, l'adopció d'una «colla de regulacions saludables... com la difusió d'uns principis nous i més liberals i els intents de limitar el poder excessiu de l'Església i naturalitzar un esperit de tolerància fins aleshores desconegut a Espanya».²⁷ Alhora, la mateixa denominació del partit ja designa el seu origen territorial predominant, així com el terme alternatiu militar el completa. La noblesa comerciant, o els comerciants que desitjaven l'enobliment, recolzats en uns gremis que només volien lleugerament reformats, eren la seva primera base econòmica. La noblesa comerciant hauria d'anar acompanyada i, fins i tot, precedida de la noblesa militar. Al cap i a la fi, feia molt poc temps que a França s'havia obert una llarga polèmica,²⁸ originada per *La Noblesse commerçant* (1756) de l'Abbé G.F. Coyer

26. Vid. Ernest LLUCH, *La Catalunya del segle XVIII i la lluita contra l'absolutisme centralista. El «Proyecto del abogado general del Público» de Francesc Romà i Rossell, «Recerques», 1 (1970), ps. 33-50. Abordo uns altres projectes d'àmbit català a *La Il·lustració a Catalunya: l'esforç per projectar un país, «L'Avenç»* (març de 1987), ps. 6-19. M'agrada coincidir amb el pare Miquel Batllori: «tengo para mí que el llamado partido aragonés del reinado de Carlos III con aquellos dii maiores y sus dii menores, como Roda y Azagra, serán una nebulosa mientras no se haya estudiado a fondo la importante emigración del reino de Aragón a una Viena dominada por el jurisdiccionalismo de Giannone y por el episcopalismo de Van Espen, verdadero padre del febronianismo» (*La expulsión de los jesuitas y el jurisdiccionalismo antiromano: raíces napolitanas y austracistas*, dins *Carlos III y la Ilustración* [Madrid 1989], p. 240).*

27. William COXE, *Memoires of the Kings of Spain of the House of Bourbon, from the Accession of Philip the Fifth to the Death of Charles the Third 1700 to 1788* (Londres 1813), p. 363. Vid. també les ps. 276-279, 321-328, 361-375 i 382.

28. A *Économie et Population. Les doctrines françaises avant 1800. Bibliographie*

i continuada per *La Noblesse militaire, ou le Patriote françois* del Cavaller d'Arc. Ens sembla adequada aquesta interpretació de l'actitud d'Aranda: «la solució dels mals profunds, a parer seu, passava per la fundació d'un estament militar extret de la noblesa, però no identificat amb aquesta.»²⁹ D'aquesta manera, es troba amb una doble línia divisòria. Per una banda, està en contra que els golilles ocupin l'exèrcit i l'estat, tot i tenir alguns trets comuns. Se separa, així mateix, dels golilles en una major consideració de l'«economia moral» del poble menut, com ho demostren les coples populars a favor del fill de Siétamo. La seva intervenció el 1772, duta a terme personalment amb tota duresa, a favor del preu baix del pa, en contra de maniobres monopolístiques de les fleques,³⁰ demostra que no s'està davant meres paraules, encara que no, òbviament, davant un revolucionari, però tampoc davant un dèspota del tipus «tot per al poble, però sense el poble». Un moderador de la monarquia, un pont entre el rei i el poble, en paraules de John Lynch. Per una altra banda, se separava de la noblesa poderosa i antireformista, a qui no calia evolucionar ni volia.

Una diferència fonamental és que, en el pòsit de la història, hagi estat considerat, el seu protegit Urquijo encara més, com un noble avançat. Per bé que no hagi estat francmaçó, no ha de ser casualitat que ho hagi estat considerat durant un temps i per la mateixa maçoneria. No eren tampoc tan desconixedors de la psicologia humana Condorcet i Voltaire per a equivocar-se rotundament. Una altra cosa és que fossin imprudents a l'hora de donar a conèixer públicament llur confiança liberal i antiinquisitorial en Aranda. Segons l'ambaixador Coxe, quan Aranda s'assabenta del que ha escrit a París, no ho desmenteix, sinó que es queixa que aquesta «*imprudencia abrirá un fermento tal contra mí que mis planes se frustrarán*».³¹

Convé que els comerciants tinguin un component noble i treballin amb Amèrica per esdevenir el suport social i la base econòmica que demana Aranda. Això exigeix una marina poderosa. Els gremis i el treball a domicili amb capçalera mercantil proporcionaran manufactures. En llur producció intervindran, a més a més, les fàbriques, davant les quals no tindrà l'horror d'un Campomanes o d'un Jovellanos. La policia de les ciutats i de les viles serà important. Grans obres públiques, com el canal d'Aragó, o d'educació, a través de la Sociedad Económica Aragonesa, completaran la seva visió bàsica.

générale commentée (París 1965) he comptat 23 llibres en el bienni 1756-1757 sobre aquesta polèmica.

29. Miguel ALONSO BAQUER, *La relación de fuerzas armadas y sociedad en la España de Carlos III*, ps. 205-206.

30. Rafael OLAECHEA i José FERRER BENIMELI, *El Conde de Aranda*, vol. I, p. 43.

31. William COXE, *Memoires of the Kings of Spain*, vol. III, p. 366n.

Tenia grans diferències amb la noblesa immobiliària. La primera és que no tenien, ni havien de tenir, essent la major part castellana, cap record dels vells «usos i costums» dels regnes d'Aragó, però tampoc no coincidien en les reformes que calia dur a terme. Tot i així, va haver-hi altres parts de la noblesa que li donaren suport clarament. Així, quan se li encarrega la defensa en la guerra de Portugal, «*la nobleza de vuestros Reynos de la Corona de Aragón*», es dirigeix al rei perquè «*se confie a su solo zelo la defensa de sus costas*» de l'amenaça naval anglesa. Si s'accepta aquesta col·laboració de la noblesa, hom podrà comprovar que «*su fuego marcial no está apagado*».³² La *Representación* és ben rebuda, però la pau arriba immediatament després, el 3 de novembre de 1763. Un segon suport aparent el protagonitzen el 1766 els «*Diputats de la Nobleza de Cataluña... con el fin de que sus Individuos estén representados como en casi todas las ciudades de estos Reynos, assí de Castilla, como de Aragón*». Es consideren com a classes de la noblesa «*Nobles, Caballeros, Ciudadanos Honrados de Barcelona, y Burgeses de Perpiñán que deben estar en el gobierno de la ciudad como ya han sido aceptados los artesanos*».³³ A la reunió presidida per Aranda el 6 de novembre de 1766 se'ls nega, ja que, davant el pasquí que va catalitzar els aldarulls d'aquest any, 103 gremis van actuar degudament, mentre que la noblesa va restar «sorpresa». Tampoc no se'ls autoritza a formar una confraria de la Concepció de Nostra Senyora. No era en aquest tipus de noblesa que pensava Aranda, donada la contundència de la resposta, encara que fossin de la corona d'Aragó.

Si els golilles eren partidaris d'una monarquia absolutista i el partit aragonès d'una monarquia pactada nobiliària i estamental, els seus límits, en l'últim cas, han semblat clars. Una altra diferència entre golilles o astur-castellans i aragonesos era l'equilibri entre el monarca i el govern judicial representat pels consells. Diferències molt patents amb el comte de Floridablanca, que va ser advers als militars. Algunes frases de León de Arroyal, a la seva famosa obra, no publicada fins el 1841, posaran en relleu, per una banda, la duresa de les desqualificacions i, per una altra, quin era l'exemple de referència. Primer, les desqualificacions: «*El conde de Floridablanca, que entendía tanto de economía como de castrar ratones*» i «*al escribir la última carta del tomo anterior tuve la dicha de que muriese Lerena*», protegit del murcià. Confrontem aquestes desqualificacions amb «*la pequeña Prusia ha dado un ejemplo sorprendente al uni-*

32. Francesco BECCANTINI, *Vida de Carlos III de Borbón, Rey Católico de España y de las Indias* (Madrid 1790), t. II, ps. 41-43.

33. Archivo General de Simancas, *Gracia y Justicia*, 860 (24). Dec aquesta informació a Josep M. Gay Escoda.

*verso de lo que puede un reino en una mediana administración; y el emperador es más glorioso por la guerra que ha hecho al mal gobierno dentro de sus estados que por la que hace un turco por apoderarse de los ajenos».*³⁴ Aquestes discrepàncies no han de fer oblidar els reversos en coincidències, així com tampoc que tots els il·lustrats, des de Campomanes a Jovellanos i des d'Aranda a Olavide i a Arteta, van tenir ensopegades amb la justícia contra qui volia veure'ls sempre dins els estrictes límits de l'antic règim. Vegem ara com van penetrar a Espanya els economistes de Federic II, Bielfeld i Justi.

LA DIFUSIÓ DE BIELFELD I JUSTI

Nipho i uns primerencs Bielfeld (1762-1786) i Justi (1771)

El gran periodista econòmic Francisco Mariano Nipho, que és qui domina la premsa especialitzada del segle XVIII, es va constituir un primerenc, quasi immediat, difusor de Bielfeld i de les seves *Instituciones Políticas*. Bielfeld «rega una gran part de la seva obra periòdica».³⁵ Ja a l'*Estafeta de Londres*, el 1762, hi ha rastres d'aquest cap de pont difusor: «Una nación comerciante debe hacer la guerra más para proteger su comercio que para disputar la soberanía a sus vecinos».³⁶ Aquesta frase, a la *Carta Segunda*, mostrava ja clarament alguna de les idees fonamentals de qui presentava com a model la tasca de Frederic II de Prússia. Gairebé un quart de segle després Nipho continuava reimprimint la traducció de fragments fonamentals del capítol x, «De la opulencia del Estado en general» del primer tom de les *Instituciones* en el seu apartat XIV, «El oro, y la plata no hacen la Opulencia de un Estado».³⁷

Havien passat, doncs, només dos anys de l'edició d'*Instituciones Políticas* quan Nipho va començar a divulgar-lo. No va poder-li passar desapercebut que uns versos de Voltaire eren els que encapçalaven l'obra: «Descends du haut des cieux, / sérène vérité / Réponds sur mes Ecrits ta force et ta clarté / Que l'oreille des Rois s'accouîtume a t'entendre.» Tanmateix, és el 1763, l'any següent, que Nipho traduí molt Bielfeld. El presentarà com a «Ayo y Maestro del Príncipe Don Fernando, hermano

34. León DE ARROYAL, *Cartas económico-políticas*, edició, pròleg i notes de José CASO GONZÁLEZ (Oviedo 1971). Les citacions corresponen, successivament, a les ps. 3, 149 i 84. Hi ha molts altres elogis a l'exemple prussià. *Vid.* les ps. 83, 93, 94, 96 o 158.

35. Luis Miguel ENCISO RECIO, *Nipho y el periodismo español del siglo XVII* (Valladolid 1956), p. 116.

36. *Estafeta de Londres* (1792), p. 57.

37. *Estafeta de Londres*, segon tom, 3a. impressió (1786), ps. 179-183.

del actual Rey de Prusia, en sus Instituciones Políticas (obra digna de leerse ad laudes, & per horas) dándose a conocer por uno de los mejores Médicos Políticos de nuestra edad» i el seu *Correo general histórico, literario y económico* (en continuació de la *Estafeta de Londres*) inclourà traduccions o resums de capítols i apartats significatius. De vegades s'estén més enllà del que desitjava: «Otro era mi intento, pero el Barón de Bielfeld me ha entretenido: yo doy por bien empleado el rato, y creo que V.S. no lo tendrá por perdido.»³⁸

Un estudi detallat de les traduccions o resums de Bielfeld per l'aragonès Nipho seria molt extens i no necessitaria molt més l'impacte ideològic que volem ara subratllar. La carta III, «sobre la materia antecedente, y cómo podría España reparar sus atrasos, respecto a todos los ramos de la Literatura, estableciendo en sus Ciudades Capitales Académicas de Ciencias, y Artes & c.», és la versió (ps. 70-90) del capítol IV del primer tom de les *Instituciones* (paràgrafs I-II); la carta IV (ps. 112-117), «Pensamiento utilísimo para el feliz adelantamiento de la Agricultura», és tret del capítol X del primer tom, «De la opulencia del Estado en general», en els seus paràgrafs II, VI i XV, on recull una significativa definició de von Bielfeld sobre el que és l'opulència: «la civilidad de una Nación, sus costumbres, la bondad de sus leyes, la prudencia, y rectitud de su Gobierno: sus reglamentos interiores para sostener el buen orden y la sociedad, sus progresos en Artes y Ciencias, el feliz suceso de sus negociaciones, y sobretudo su poder terrestre y naval», i les cartes VIII i IX, «sobre la política que necessitan para su valimiento, y constante manutención, o sustentáculo las Manufacturas» (ps. 228-332), és un llarg cant industrialista a partir del capítol III del tom II de les *Instituciones* en gairebé tota la seva extensió.

Especial interès té la inclusió, en el trimestre segon del *Correo general* del pensament econòmic-militar del prussià (ps. 97-147) que es respon en la traducció de les *Instituciones* que farà Torre i Mollinedo amb el capítol VI del primer tom (ps. 373-448). Els trets militars són evidents i, per tant, és impossible acceptar l'opinió d'Enciso, que no van ser «Bielfeld, ni Nipho, molt militaristes que diguem».³⁹ El tercer trimestre del

38. *Correo histórico, literario y económico de la Europa* (1763), trimestre 1er., p. 90.

39. Luis Miguel ENCISO, *Nipho y el periodismo español*, p. 116n. Una de les citacions més conegudes, per bé que n'hi ha moltes del mateix autor, de Bielfeld, posa en relleu admirativament que «el carácter dominante de la nación alemana consiste en una fuerte pasión por la guerra, a la qual todo lo sacrifican, hasta su libertad» (*Instituciones políticas*, t. VI, p. 38). El mateix *Correo de Europa* ja el 1763 havia reproduït una citació de Bielfeld molt clara: «Para conseguir un Estado formidable en sí mismo, y respetable a sus vecinos es preciso que el Estado militar, y todo lo que depende de él, esté establecido, y mantenido sobre un pie sólido» (t. II, cap. VI, p. 375; el subratllat és meu). Poques pàgines després dividirà la societat entre Estat civil i Estat militar.

1763 del *Correo general* no reflecteix tan nítidament traduccions de Bielfeld, o, si més no, ho fan d'una manera més amagada. Un home com Nipho, tan religiós com piadós i ortodox, havia de ser sensible davant l'excomunió que havia rebut Bielfeld,⁴⁰ per la qual cosa la seva influència es manté, però d'una manera molt més submergida, més secreta. Així és evident en aquest tercer trimestre del *Correo general* a la carta VI, *Correspondencia que guardan entre sí Artes, Agricultura, Comercio y Ciencias* (ps. 159-179). Un altre aspecte clau del pensament bielfeldià i cameralista és, òbviament, el que fa referència a la hisenda pública. Les cartes I, II, III, IV i V del quart trimestre del 1763 ho recolliran amb prou extensió i precisió.

Alguns anys més tard, el 1769, el periodista econòmic d'Alcanyís reapareixerà amb una nova publicació, *Correo general de España*, on, al «Plan de la obra», recollirà les característiques del cameralisme. A més a més, traduirà les *Reflexiones generales sobre la decadencia de la agricultura, artes y comercio de España*, que són fragments adaptats de Justi,⁴¹ on l'industrialisme es mostra en una posició molt radical: «*un Estado puede subsistir sin comercio, pero sin Manufacturas no puede ser floreciente...: este es el medio (la manufactura) mejor de entender la Población y fomentar la Agricultura*». Paral·lelament, «*la buena Agricultura, siempre se dirige al beneficio de las Manufacturas*». Accelerar la industrialització és tan possible que es pot vèncer el retard en deu anys. Si més no, sí que és cert que en la dècada dels seixanta Nipho va accelerar suficientment el coneixement de Bielfeld i de Justi.

Nipho fou sempre un reformista econòmic, per bé que en altres aspectes opinés de manera diferent; per tant, l'adjectiu de contradictori és absolutament just. Els diversos judicis que ha rebut ho demostren,⁴² malgrat que els més adversos es refereixin als seus gustos i criteris literaris. De manera que el judici de Sempere i Guarinos no queda afectat: «*La Política Económica le debe muchos esfuerzos y una gran copia de datos que son los que más en ella se necesitan.*»⁴³ Un judici de Sempere que demostra l'adscripció de Nipho i d'ell mateix al mercantilisme entreviat d'aritmètica política.⁴⁴

40. *Correo histórico, literario y económico de la Europa* (1763), trimestre tercer, p. 9.

41. *Correo general de España, y Noticias importantes de Agricultura, Artes, Manufacturas, Comercio, Industria y Ciencias*, vol. IV, núm. 84 (30 d'abril de 1771), ps. 141-144.

42. És molt equilibrada i completa la visió de Maria Dolores SAIZ al capítol «Nipho y el periodismo profesional», *Historia del periodismo en España. I. Los orígenes. El siglo XVIII* (Madrid 1983), ps. 226-237.

43. Juan SEMPERE Y GUARINOS, *Ensayos de una biblioteca española de los mejores escritores del reinado de Carlos III* (Madrid 1789), t. IV, p. 146.

44. Manca fer un estudi detallat dels economistes difosos per Nipho, on sempre

Les obres traduïdes de Bielfeld (1767-1803)

Bielfeld, amb les seves *Institutions Politiques*, va escriure una de les obres que més van influir a tot Europa entre el 1760 i el 1789, i encara després.⁴⁵ Importància que ha fet escriure que «en una història del pensament polític és impossible ignorar» aquesta obra.⁴⁶ Certament aquesta percepció no és fàcil de trobar a causa, sobretot, del fet que, massa sovint, no s'estudia la història del pensament en funció del que succeeix a cada moment, sinó en funció de les idees que han sobreviscut dins una concepció massa presentista. Per una altra banda, l'obra de Bielfeld, escrita a l'ombra de Prússia, va penetrar a Espanya amb la fama justificada de ser un «llibre netament anticatòlic».⁴⁷

En efecte, les *Instituciones políticas* van haver de sofrir mutilacions per la inquisició. El seu traductor, Domingo de la Torre i Mollinedo, ja hi comptava, si atenem el que escriurà el censor uns quants anys més tard. Aquesta declaració es produeix el 1781, quan Valentín de Foronda sol·licitarà traduir en aquesta llarga obra⁴⁸ el que es refereixi a la «*descripció en que se hallan todos los Reynos de Europa*», atès que De la Torre havia traduït: «*el modo de gobernar un Reyno.*» De la Torre s'oposarà a Foronda pel fet de pensar que el lesiona en els seus interessos editorials adquirits,⁴⁹ però és evident que apareixeran discrepàncies ideològiques.

destacará Bielfeld, tant en quantitat com en promptitud i reedicions. Tanmateix, hi ha altres difusions com les de William Petty, «L'Ammi des Hommes» de Mirabeau i John Nickolls (realment, Plumart de Dangeul) el 1762.

45. José Antonio MARAVALL, *Estudios sobre la historia del pensamiento español (siglo XVIII)* (Madrid 1991), p. 398. Les *Instituciones* fou un dels llibres més difosos, amb 12 edicions entre el 1760 i el 1781 (5 de franceses, 3 de castellanès, 1 d'italiana i 1 de russa), afegeixo per la meua banda.

46. Giuseppe RICUPERATI, *Il pensiero politico degli illuministi*, vol. IV, *L'età moderna*, t. II, p. 364.

47. Jean SARRAILH, *La España ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII* (Mèxic 1957), p. 249.

48. L'èxit de la seva edició original en francès fou considerable: 1760 (4 vols.), 1761 (4 vols.), 1762 (4 vols.), 1767-72 (3 vols.) i 1768-74 (3 vols.). No entrarem ara en precisions, però cal pensar que l'obra completa, que es va començar a publicar el 1760, no seria publicada sencera fins el 1772, dos anys després de la seva mort. El manuscrit original va ser acabat l'agost de 1770. La traducció alemanya va començar a aparèixer a partir del 1761.

49. BARÓN DE BIELFELD, *Instituciones políticas: obra, en que se trata de la Sociedad Civil, de las Leyes de la Policía, de la Real Hacienda, del Comercio, y Fuerzas de un Estado; y en general, de todo quanto pertenece al Gobierno*, t. I (1767), t. II (1768), t. III (1771), t. IV (1772), t. V (1781), t. VI (1801). Els cinc primers volums estan dedicats al comte d'Aranda, mentre que l'últim, mort ja Aranda, està dedicat a Miguel Cayetano Soler. Al t. IV dedica especial atenció a la corona d'Aragó.

De la Torre «*ha omitido prudentemente todo aquello que puede perjudicar*», mentre que Foronda «*pone en su traducción muchas cosas, que deviera haver suprimido, y usa en algunas partes de expresiones que son denigratorias, y injuriosas a Personas del maior respeto*».⁵⁰ Acusen Foronda de no haver eliminat ofenses contra el sant pare i molts altres passatges. Valgui'n un com a exemple: «*El Gavinete de Madrid debe mantener su autoridad contra los Grandes, contra el Clero y la Inquisición.*» Un Foronda combatíu a qui no devia estranyar que el comte de Floridablanca el 7 d'agost es decantés per De la Torre.

Poc sabem de De la Torre y Mollinedo. Soci de la Matritense, el seu expedient s'ha extraviat, però pensem que era originari, de les basques Encartaciones. El càrrec que més ressaltava era el d'*oficial mayor* de la Contaduría de la Superintendencia General de Juros, si bé també ho era del Montepío de Oficinas Reales. Va traduir la *Memoria reservada sobre el establecimiento de rentas provinciales que trabajó y presentó Mr. Necker* (Madrid 1786), que va dedicar al comte de Lerena en una data en què acabava de reformar les nostres rendes provincials. És una de les reformes a les quals hom pot aplicar el mateix que a «la reforma» del 1790, amb les idees d'Aranda i la mà de Floridablanca coincidents per una vegada.⁵¹ Una altra traducció d'un interès menor és un fullet històricista d'autor desconegut: *Memorias históricas del Comercio de los Españoles dentro, fuera de Europa desde que empezaron los Fenicios en España, hasta nuestros tiempos* (Madrid, vers el 1770). Molt possiblement té altres traduccions,⁵² però preferim donar una ullada sobre la seva pròpia obra.

Coneixem que se li concedeix la llicència el 1776 per a imprimir el *Manual de Ministros o idea sucinta de la política de los estados; de los Principios que deven fundarse los Calculos Politicos; De las causas señales que contribuyen a la ruina de un estado; De los caracteres en que se conoze su elevación ó aumento; y de la estadística o de la Ciencia que enseña qual es el arreglo político de todos los estados modernos del Mundo conocido; con el Methodo que se ha de seguir para el estudio de la*

50. Dn. Valentín de Foronda, *vezino de la ciudad de Vitoria sobre que se le conceda licencia para imprimir el tercer tomo de las Instituciones Políticas del Baron de Bielfeld q. ha traducido del frances al castellano en que hay instancia de Dn. Domingo de la Torre y Mollinedo, en que hace contradiccion a la antecedente pretension por los motivos que expone*, Archivo Histórico Nacional, Consejos, 5.546-86.

51. John LYNCH, *Bourbon Spain 1700-1808* (Londres 1989), p. 300.

52. És impossible exagerar la utilitat de la *Bibliografía de autores españoles del siglo XVIII* de Francisco Aguilar Piñal. Quan aparegui la lletra T quedarà resolt el dubte. Aquest simple peu de pàgina vol ser un tribut d'agraïment a Paco Aguilar, fins i tot pel plaer, simplement epicuri, de les hores que m'he passat trobant perles erudites i lligant caps a la seva *Bibliografía*.

Historia de España. La lectura d'aquest llarg títol permet ja saber el que confirma el llibre: es tracta d'un resum de la policia de Bielfeld escrit per al coneixement dels seus funcionaris espanyols.⁵³ La segona obra és molt extensa i dirigida a qui, per als cameralistes, feia un paper funcional clau: *Primera parte del reglamento económico metódico, útil para los mayores progresos de la Real Hacienda*. És una obra de seixanta-nou capítols sobre l'organització del «verdadero poder de un Estado», per la qual cosa cal establir l'«anatomía económica de cada producción de la naturaleza» i «un conocimiento del Estado de una provincia». En coneixem diversos i extensos comentaris i censures.⁵⁴ En l'informe de Felipe de Rivero es posen en relleu dos elements que ara ens interessa destacar: la «lectura reflexiva» de Bielfeld (i de Ward) i el fet d'anar dirigit a qui constituirà l'estructura de l'estat, fonamentalment intendants. Bielfeld anirà acompanyat no tan sols de Ward, sinó d'autors que apareixeran més endavant, com Arteta de Monteseuro,⁵⁵ Melon (mestre de Bielfeld) i Antonio Ponz. Alguns anys més tard De la Torre publicà una *Segunda parte del nuevo reglamento económico-metódico, útil para los mayores progresos de la real hacienda relativo a fábricas, manufacturas y artes* (Madrid 1789), que té setanta-vuit capítols.⁵⁶

En definitiva, Bielfeld no sols té un traductor en De la Torre, sinó un prosèlit i un divulgador. Els mateixos objectius es poden aplicar a Foronda, per bé que no cal insistir tant perquè és més conegut.⁵⁷ Tanmateix, abans de fer-hi alguna referència, cal afegir que dos personatges tan diferents com els dos traductors de Bielfeld se sentien, per diverses raons, atrets per aquest.

La traducció bielfeldiana de Foronda serà finalment publicada a Bordeus i comprendrà, només, les parts dedicades a Espanya i Portugal. El lloc d'impressió és condicionat pels judicis adversos als quals hem fet referència. Una anàlisi comparativa detallada de l'original de Bielfeld, la traducció i els canvis de De la Torre, l'expedient censor i la traducció i les notes de Foronda constitueixen un cas significatiu per a conèixer les

53. Archivo Histórico Nacional, *Consejos*, 5.538-71.

54. *Informe de D. Felipe de Rivero sobre la obra intitulada «Reglamento...» que presentó al Consejo D. Domingo de la Torre y Mollinedo* (Archivo Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País, lligall 54, doc. 9, 88ff). Censura molt extensa dels Directores de Rentas a Archivo Histórico Nacional, *Consejos*, 5.547-79 i *Consejos*, 923-23.

55. Al capítol 37 es considera el *Discurso* al seu cap. IV com l'expressió retòrica de l'obertura del comerç amb Amèrica.

56. Hi ha una ressenya a *Memorial Literario* (desembre de 1786), t. IX, p. 506.

57. *Vid.* la sòlida biografia de José Manuel BARRENECHEA, *Valentín de Foronda, reformador y economista ilustrado* (Vitòria 1984). A les seves notes, Foronda s'alegra que «nos podremos lisongear, que veremos dentro de poco tiempo adoptado un Plan completo para la dirección de la Real Hacienda» (p. 139).

sombras a què eren sotmeses les *luc*s a Espanya. El text de Foronda va ser *Instituciones Políticas. Obra en que se trata de los Reynos de Portugal, y España... Escrita en idioma francés per el Varón de Bielfeld. Y traducida al castellano aumentada de muchas notas por Don Valentín de Foronda* (Bordeus 1781). El mateix Foronda constituirà la seva pròpia obra sobre policia anys després.

Bielfeld va veure, així mateix, traduït el seu *Curso completo de erudición universal o análisis abreviado de todas las Ciencias, Bellas Artes y Bellas Letras escrito en francés por el célebre alemán Barón de Bielfeld* (Madrid 1802-03, 4 vols.). La traducció del valencià Pascual Arbuxech comprèn diverses parts típicament camerals, com els capítols XLIII, «La Política en general o la Prudencia común», i XLIV, «La Política de los Estados», del tom II. La repercussió de la seva obra va ser motiu de polèmica. Així, Sebastián de Júcaro i Madaria va publicar *Disertación crítica y apologética del Arte de llevar cuenta y razón contra la opinion del Baron de Bielfeld acerca del Arte en general y del metodo llamado de partidas dobles en particular* (Madrid 1793). Essent Júcaro oficial de la Contaduría de Indias, pot ser un exemple més de com l'hamburguès era conegut pels alts funcionaris d'hisenda. Encara volem dur aquí un dels molts atacs que es fan contra Bielfeld per veure com se'l veia des de la reacció i amb quins aliats. Així, J. B. Muñoz el considera un autor impiu com Maupertius, Locke, Helvetius, Rousseau i Voltaire, que són els que havia utilitzat el benedictí Pozzi⁵⁸ al seu favor.

Les obres traduïdes de von Justi (1784-1791)

Justi, sens dubte el més representatiu del cameralisme «madur» o «científic» segons Pierangelo Schiera, va tenir dues traduccions al castellà. La primera, *Elementos generales de Policía escritos por el señor Juan Henrique Gottlobs de Justi, & c. y del idioma francés traducidos al Español con varias notas conducentes à España, añadidas por el mismo traductor D. Antonio Francisco Puig y Gelabert* (Barcelona 1784). La traducció es va fer «apenas la Real Audiencia de este Principado de Cataluña tuvo a bien mandar, que todos los Abogados, no solo por conveniencia, si tambien por necesidad debiesen estar instruidos, tanto en la Jurisprudencia forense como en la Ciencia del Gobierno, que está dividida en los tres ramos de policía, Política y Economía». Efectivament, un decret reial del 1783, amb caràcter general, havia disposat la necessitat d'aquests coneixements, policia i economia, per a la recepció dels advocats. Per la mateixa

58. Vid. Juan Bautista MUÑOZ, *Juicio del Tratado de educación del muy reverendo padre Cesáreo Pozzi, por el honor de la literatura española* (Barcelona 1779).

raó, el mateix Puig traduí l'any següent el *Derecho Público Criminal* del jansenista Jean Domat, que havia presentat simultàniament el Justí davant el Consejo de Castilla i l'original del qual era del 1697. Puig cita altres llibres de la mateixa orientació, com el de La Mare, que havia de traduir, subreptíciament, Tomás Valeriola a la seva *Idea general de la Policía* (1798-1805).

Justí tindrà una segona edició dels seus *Elementos de la Policía General de un Estado*, traduïda per Miguel Gerónimo Suárez y Núñez.⁵⁹ Les traduccions de Puig i de Suárez van ser fetes a través de la traducció francesa. Ens referim a *Éléments généraux de police, démontrés par des raisonnemens fondés sur l'objet & la fin qu'elle propose* (París 1769), a partir de l'original *Grundsätze der Policey-Wissenschaft in einen vernünftigen, auf den Endzweck der Policey gegründeten Zusammenhang und zum Gebrauh academischer Vorlesungen abgefasset* (Gotinga 1756).⁶⁰ La traducció francesa no era completa, sigui per eliminació de fragments que podien no interessar el lector francès, sigui per censura, simplement.

EL CAMERALISME A ESPANYA

Projectes econòmics militaristes

Hem trobat alguns projectes que volen organitzar militarment, tant l'economia com la societat espanyola. Els que citarem s'escriuen en els anys en què el comte d'Aranda governa amb major força. Uns pertanyen a José López de Colmenero, militar i acadèmic de la Real Sociedad Geográfica de Valladolid, i propugnen l'establiment d'una nova societat composta per oficials de l'exèrcit, amb l'objecte de fomentar l'agricultura, la indústria i el comerç.⁶¹

59. A *Memorias Instructivas y Curiosas sobre Agricultura, Comercio, Industria, Economía & c.*, t. XIII, memòria CXVI, ps. 377-496.

60. Kenneth E. CARPENTER, *Dialogue in Political Economy. Translations from and into German in the 18th Century* (Boston 1977), p. 91.

61. JOSÉ LÓPEZ DE COLMENERO, *Memoria de algunos abusos o defectos cuio remedio pudiera lograr la Real Sociedad Económica propuesta por Dn.———*, Académico de la Real Geográfico-Histórica de Cavalleros de Valladolid y Capitán del Real Cuerpo de Artillería (Madrid, 31 de gener de 1768) i *Proyecto para aumento de vasallos, ejército y fomento de árboles, industria y fábricas, con el establecimiento de una Casa General de Misericordia, que sea útil al Estado y a los recogidos en ella. Y se inserta una memoria de alguno de los abusos que deben corregirse por la Real Sociedad Económica que se propone* (Madrid, 31 de gener de 1768) (ambdós manuscrits a la Fundación Universitaria Española). I *A la Patria. Dedicado y reiterado Preliminar sobre la formación proyectada del Real Legislativo Económico Cuerpo medio entre el solio y Común de los pueblos, reverente-*

Es tracta d'un projecte per a «*augmentar vasallos poblando las Costas demasiadamente descubiertas, y Pueblos decadentes, igualmente que el Ejército sin ser necesario de quintas ni lebas, fomentar Plantíos de Árboles útiles a la construcción de Vageles, y otras fábricas, formando un Cuerpo Económico en forma de Regimiento dividido en treinta compañías de a ciento o más hombres*». Són assumits molts dels elements habituals en el projectisme il·lustrat, com ara «*reducir los tributos a uno solo*», o l'experiència de les colònies de Sierra Morena, però té com a elements diferenciadors els estrictament militars. No solament per a l'experiència proposada, sinó com a executors del sistema tributari: «*el Militar que es el Abogado que defiende los Pleitos de la Corona, es tambien el resguardo de las rentas Reales auxiliando a sus dependientes.*»

Un altre projecte militarista és la *Idea de Político Gobierno*, escrita a finals del 1768 i principi del 1769 per Pedro Ramírez Barragán, un propietari extremeny. Els editors del manuscrit parlen d'«*un modelo perfecto de jerarquización y cumplimiento ciego de todas las órdenes y disposiciones que emanan de la superioridad. La sociedad civil ha de acomodarse, pues, a determinados aspectos de la vida. Esta militarización podría sostenerse si se equipara el Ejército del Reino*». ⁶² La societat civil és plena de vicis i corrupcions, mentre que la societat militar apareix com un ideal perfecte. El mateix manuscrit de Ramírez Barragán ho diu amb claredat: «*quien biere con tan pocas Leyes cómo se comprenden en una reducida Ordenanza, el floreciente estado en que oy se halla la militar disciplina, y gobernarse el Ejército... y viere por otra parte las quiebras que padecen en todo el Reyno, Provincias, Ciudades, Villas y Lugares.*» ⁶³ Comentant aquesta *Idea*, Fernández Albadalejo dóna per descomptat que el seu autor pensava que tindria bona acollida en Aranda, però aquesta presumpció resultaria errònia. ⁶⁴ Això, perquè suposa que l'aragonès coincidia amb Campomanes en la necessitat d'una administració civil, per bé que matisi, a continuació, que en aquells moments és quan Aranda redactava les *Ordenanzas* del 1768. En aquesta mateixa direcció, cal recordar que Carles III mostrava al seu confident Tanucci la seva satisfacció per haver nomenat president del Consejo de Castilla un capità general.

mente propuesto por ———, Académico actual de la Real Geográfico-Histórica de Caballeros de Valladolid y Teniente Coronel de Ejército... establecido en Rusia en fines del año de 1774 (manuscrit al Centro de Estudios Históricos CSIC).

62. Ángel RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, Miguel RODRÍGUEZ CANCHO, José Luis PEREIRA IGLESIAS i Isabel TESTÓN NÚÑEZ, *Gobernar en Extremadura (un proyecto de gobierno del siglo XVIII)* (Càceres 1986), p. 101.

63. Ángel RODRÍGUEZ i altres, *Gobernar en Extremadura*, p. 169. *Vid.*, sobretot, la Quinta Proposición.

64. Pablo FERNÁNDEZ ALBADALEJO, *La Monarquía*, «Actas del Congreso Internacional sobre Carlos III y la Ilustración», ps. 83-84.

Però no es tracta, solament, d'idees. Una ordre reial del 15 d'agost de 1777 comunicava a Matíaz de Gálvez, tinent del rei a les illes Canàries, «*que se reclute gente en aquellas islas para completar el batallón de Infanteria de Luisiana y formar el segundo que debe aumentarse*». Era una lleva militar que donava preferència als soldats que tenien família i als quals s'oferien terres, ormeigs i diners. Era la proposta d'una colonització en la qual els batallons estarien compostos per soldats que simultaniejarien l'activitat militar amb l'econòmica. Una ordre com aquesta va quallar, i fou justament el governador de la Louisiana espanyola, Bernardo de Gálvez, qui es va encarregar d'assentar-los.⁶⁵ No s'ha d'oblidar que els Gálvez eren del «partit aragonès» i sostinguts per Aranda i O'Reilly.⁶⁶

A les mateixes *Nuevas poblaciones* d'un altre «aragonès», Pablo de Olavide, s'oblida gairebé sempre el seu caràcter militar, començant pel fur del peruà.⁶⁷ La primera demostració és que s'encomanés a Gaspar von Thurriegel de reclutar uns sis mil colons alemanys i flamencs per a colonitzar Puerto Rico i Amèrica del Sud que, finalment, es varen desviar cap a Sierra Morena. Un viatger britànic i, molt possiblement, espia militar, objecta i, sobretot, li preocupen, dues coses de l'encàrrec fet a Thurriegel. La primera és que es recorri a un militar al servei del rei de Prússia, mentre que, en el mateix període, uns deu mil gallecs es varen traslladar cap al Brasil. La primera observació és realment preocupant per a William Dalrymple, que, en la seva condició de comandant, estava destinat a Gibraltar i va viatjar per Espanya atenent, sobretot, els centres de caràcter bèl·lic.⁶⁸ Hi havia pràctica, però amb teoria.

Olavide, al seu *Plan de estudios de la Universidad de Sevilla* signat el 18 de febrer de 1768, feia una insistència molt marcada que s'estudiés l'obra de Bielfeld: «*Se prescribía a los estudiantes juristas en este año de su pasantía la lectura y estudio del primer tomo de las Instituciones políticas*

65. Vid. Pablo TORNERO TINAJERO, *Emigración canaria a América: la expedición cívico-militar a Luisiana de 1777-1779*, «I Coloquio de Historia Canario-Americana (1967)» (Las Palmas 1978), ps. 345-354; Miguel MILINA MARTÍNEZ, *La participación canaria en la formación y reclutamiento del batallón de Luisiana*, «IV Coloquio de Historia Canario-Americana (1980)» (Las Palmas 1982), t. II, ps. 133-223; i Gilbert C. DIN, *Canarios en Luisiana en el siglo XIX*, «V Coloquio de Historia Canario-Americana (1982)» (Las Palmas 1985), t. I, primera part, ps. 463-478. Dec el seu coneixement a Antonio Macías.

66. L'irlandès O'Reilly va servir a la cort prussiana de Frederic II, on va ser contractat per Ensenada per renovar l'artilleria espanyola.

67. Marcelin DEFOURMEAUX, *Pablo de Olavide el afrancesado* (Sevilla 1990²), p. 483.

68. Vid. William DALRYMPLE, *Travels Through Spain and Portugal in 1774; with a Short Account of the Spanish Expedition Against Alger in 1775* (Londres 1777), ps. 24-25, i Ana Clara GUERRERO, *Viajeros británicos en la España del siglo XVIII* (Madrid 1990), ps. 33, 63-64 i 180-184. El llibre de Dalrymple fou traduït a l'alemany (1778) i al francès (1783).

del barón Bielfeld cuya obra preferimos a las demás de su especie, por estar escrita en forma de sistema y con tanta claridad que no necesita de más comentario ni explicación que su simple lectura. Esta la podrán repetir muchas veces en el tiempo de su pasantía, obligándoles a dar razón de ella al catedrático del cuarto año en los días que se signe, cuyo ejercicio nos parece suficiente para que se formen y salgan buenos políticos. Ya la nación ha adoptado esta obra, pues se anunció en la Gaceta traducida a nuestro idioma, con lo que se facilita su uso, el que limitamos a sola la primera parte, que trata del gobierno interior del Estado, porque las demás pertenecen a negocios extranjeros y coinciden con el Derecho Público de las naciones, que no se enseñan en las Universidades.»⁶⁹

Si tornem a passar de Bielfeld a les *Instituciones* de les Nuevas Poblaciones, podem adonar-nos de com som a prop de les colònies militars cameralistes. A la *Instrucción para la contaduría de las Nuevas Poblaciones de Sierra Morena* (1767) s'utilitza, ja a la segona línia, la paraula felicitat, en el mateix moment que s'estava introduint gràcies a Bielfeld.⁷⁰ Si Dalrymple hagués llegit els papers oficials, hauria vist que la condició de Thurriegel no era secreta, ja que es tractava d'una *Capitulación* que «de parte de S.M. Catholica el Rey de España, y de las Indias, ha sido ajustado con Don Juan Gaspar de Thurriegel, Teniente Coronel de Caballería y Comandante del Cuerpo de Voluntarios del General Mayor de Geschray al Servicio del Rey de Prusia». A l'article, hi consta la contractació, per Thurriegel, de vuit oficials alemanys i flamencs. El desenvolupament de la *Capitulación* anirà marcant el caràcter militar. Així, la tropa estarà a les ordres d'Olavide, «Intendente del Ejército de Andalucía y Superintendente General de las nuevas poblaciones»,⁷¹ intervindrà en el «corte de maderas, saca de piedra, edificación de casas, y descuajo de las tierras» i «a cada partida de estas gentes, habrá de acompañar algún Sargento o Cabo de satisfacción, o persona de toda confianza del Comisionado», però que «llevará Pasaporte del Gobernador militar».⁷² No es

69. Pablo DE OLAVIDE, *Plan de estudios para la Universidad de Sevilla*, estudi preliminar per Francisco AGUILAR PIÑAL (Sevilla 1989²), p. 136.

70. *Instrucción para la Contaduría de las Nuevas Poblaciones de Sierra Morena* (1767), reproduïda a Luis PERDICES BLAS, *La agricultura en la segunda mitad del siglo XVIII en la obra y empresa colonizadora de Pablo Olavide Jáuregui* (Madrid 1986), t. III, p. 1.703). Les tres notes següents es refereixen també a aquesta recopilació de Perdices Blas. Són aspectes que es repeteixen a altres cèdules i instruccions.

71. *Real Cédula de Su Magestad a consulta del Consejo aprobando el pliego, que para la introducción de seis mil Colonos Flamencos y Alemanes presentó el Teniente Coronel D. Juan Gaspar de Turriegel* (Madrid 1767; edició de PERDICES BLAS), p. 1.640.

72. *Real Cédula de Su Magestad y señores de su Consejo que contiene las instrucciones que deben observar los comisionados de las Caxas de Almagro, Almería, Málaga y*

tracta d'una colònia militar, però sí militaritzada. Penso que hi ha un altre vessant poc destacat, la discriminació contra castellans i extremerys: «*En cada lugar puede ser útil admitir, desde luego, dos o más vecinos Españoles, especialmente de Murcia, Valencia, Cataluña, Aragón, Navarra, y toda la Costa Septentrional de Galicia, Asturias, Montañas, Vizcaya, y Guipúzcoa.*»⁷³ Tornant al tema municipal i els seus aspectes militaritzats, cal recordar que el «Reglamento de Nuevas Poblaciones» ha estat considerat com «la intenció ideal... del municipi de Carles III».⁷⁴

Catalans i aragonesos

Si es col·loca la bibliografia econòmica del Set-cents per ordre cronològic, el «primer de tots» serà *Las señales de la felicidad de España y medios de hacerlas eficaces*, de Romà i Rossell, del 1768; i, el segon, el *Discurso sobre Economía Política* del militar i alacantí Enrique Ramos, amb el pseudònim d'Antonio Muñoz, editat l'any següent. Seran, a més, els primers a inscriure en un títol castellà les paraules «felicitat» i «economia política». Cap dels dos no debutava. Romà havia estat, possiblement, el redactor de la *Representación de 1760* i autor de la *Disertación histórico-político-legal por los Colegios y Gremios de Barcelona* (1766), mentre que Ramos havia publicat les *Reflexiones sobre el papel intitulado: El trigo considerado como género comerciable* (1764).⁷⁵ L'adscripció cameral de *Las señales* és nítida al pròleg: «*Las Instituciones Políticas... es la Obra más clara, y útil para todos*» i el *Discurso* dedicat a Aranda dedica molta atenció a la *Polizeiwissenschaft*. Un nucli coherent es comença a dibuixar.

Fou Puig i Gelabert que va agrupar Romà i Rossell amb Antoni de Capmany i amb Arteta de Monteseuro. No debades Capmany va mostrar la seva connexió doctrinal amb Romà i va ser militar i conductor dels colons catalans a les *Nuevas poblaciones* i introductor de tècniques de

Sanlúcar para la introducción de los seis mil Colonos Católicos Alemanes y Flamencos, que deben poblar a Sierramorena (Madrid 1767) (edició de PERDICES BLAS, p. 1.679 i ps. 1.682-1.683).

73. *Real Cédula de Su Magestad y señores de su Consejo que contiene la Instrucción y fuero de población, que se debe observar en las que se formen de nuevo en la Sierramorena con naturales, y estrangeros cahçolicos* (Madrid 1767) (edició de PERDICES BLAS, p. 1.665).

74. Javier GUILLAMÓN, *Las reformas de la Administración Local durante el reinado de Carlos III* (Madrid 1980), p. 27.

75. L'extensa obra econòmica, matemàtica, militar i literària del mariscal de camp Ramos (Alacante 1738-Madrid 1801) hauria de ser estudiada globalment.

conreu i tèxtils (1774-76).⁷⁶ Arteta, a la seva obra econòmica fonamental, *Discurso introductivo sobre las ventajas que puede conseguir la industria de Aragón con la nueva ampliación de puertos concedida por S. M. para el comercio de América* (Madrid 1783), constitueix Romà i Rossell en el seu precedent.⁷⁷ Per part seva, Miguel Dámaso Generés, a les seves *Reflexiones políticas y económicas sobre la población, agricultura, artes, fabricas y comercio del Reyno de Aragon*, publicades deu anys més tard, es considera un seguidor d'Arteta.

El sòlid nucli estrictament aragonès⁷⁸ té, en el seu interior, un conjunt de significatives i difoses traduccions. La primera és la de les *Lecciones de Comercio o bien de Economía Civil del Abate Genovesi* (1785), traduïdes i anotades per Victorián de Villava. El napolità, vell conegut de Carles III, sentia una dependència troncal de Bielfeld i Montesquieu. Ho diu així explícitament a les seves *Lecciones*: «*savio Bielfeld accanto all'illustre Montesquieu*», i així ho recomana.⁷⁹ La influència de Bielfeld és cada vegada més destacada a l'obra de Genovesi,⁸⁰ sobretot pel que fa a l'administració financera. La segona traducció evocada és l'*Espíritu del señor Melon en su Ensayo político sobre el comercio* (1786), de Lorenzo Normante i Caravilla. Melon va influir molt sobre Bielfeld, però, a més, Normante en recomana la lectura (p. 69) i el prefereix en ocasions al mateix Melon (p. 78). El cert és que l'aragonès, en el seu *Discurso sobre la utilidad de los conocimientos económico-políticos*, que el 1784 va obrir la càtedra d'economia de la Sociedad Aragonesa, ja recomanava vivament la lectura de les *Instituciones*.⁸¹

76. Cal recordar la seva obra *Questiones criticas sobre varios puntos de historia economica, política y militar* (Madrid 1807), publicada a l'últim tram de la seva vida. N'existeix una reedició del 1988 amb un estudi de Josep Fontana.

77. José Francisco FORNIÉS CASALS, *La Real Sociedad Económica Aragonesa de Amigos del País* (Madrid 1978), p. 291. Bielfeld és citat favorablement per Arteta.

78. Arteta, Asso, Normante, Villava, La Económica i tants altres aspectes tenen ja un alt nombre d'estudis monogràfics. Seria ja hora d'atendre autors com Barberí i, sobretot, fer una visió de conjunt. Esperem que la realitzi Javier Usoz Otal; seria el millor homenatge a Clemente Herranz i Laín.

79. *Vid.* la carta d'Antonio Genovesi a Angelo Pavesi del 6 de gener de 1765, on li havia sol·licitat lectures: «*solo le raccomando la lettura assidua del Montesquieu, cioè L'Esprit des Loix e del Bielfeld, la Política*» (Antonio GENOVESI, *Autobiografie, lettere e altri scritti* [Milà 1962], ps. 176-177).

80. *Vid.* Riuggero PII, *Antonio Genovesi. Dalla politica economica alla «politica civile»* (Castelló 1984), p. 251, i Gerolamo IMBRUGLIA, recensió de F. ARATA, *Antonio Genovesi. Una proposta di morale illuminata* (Padua 1978), «*Bolletino del Centro di Studi Vichiani*», x (1980), ps. 225-232.

81. El 1788, en el tercer curs d'economia civil, se seguia Uztáriz i Bielfeld, mentre que al primer, Danvila, i, al segon, Ward. En canvi, el 6 d'abril de 1804 la Sociedad Aragonesa, consultada pel consolat de la Corunya sobre l'ensenyament de l'economia,

Dedicarem un incís proporcionalment més extens a Mateo Antonio Barberí, amb una obra tan extensa com poc estudiada.⁸² Si més no, citarem algunes de les seves primeres obres i coetànies de les primerenques de Romà i de Ramos: *Miscelánea política* (1763-64), *Documentos políticos e instructivos* (1765), *Cartas político-instructivas sobre las ventajas que facilita el comercio, y proporciones del Reyno de Aragón para practicarlo* (1768) i *Cartas político-instructivas sobre varios puntos de la felicidad pública* (1770). En aquesta última demostra profunds coneixements sobre la polèmica de la noblesa comerciant i la militar. El seu objectiu era establir «*los principios generales de la Felicidad Pública al Reyno de Aragón*» (p. 4) mitjançant la Real Compañía de Comercio y Fábricas que ajudés el comerç, també de productes agrícoles. Segons Barberí, «*sería auxilio convenientísimo el que en cada familia de la Nobleza pobre, o no muy acomodada, huviese un hijo Comerciante que sufragasse a los precisos dispendios de la carrera militar*» (ps. 6-7) i per això prega que «*no se desdeñe la aplicación al Comercio que es senda por donde la Nobleza pobre llegará al Templo de la Fortuna*» (ps. 20-21).

Barberí, per part seva, elogia (ps. 39-40) Tomás Anzano i les seves *Reflexiones económico-políticas sobre las causas de la alteración de precios que ha padecido Aragón* (1768). Anzano també publicaria «*un systema de gobierno de un Hospicio General*» el 1778 i una traducció àmpliament anotada de l'*Essai sur la police générale des grains, sur leurs prix, et sur les effets de l'agriculture* (1775) de Claude-Jacques Herbert. Quan es publica, quaranta anys més tard, es farà «*executado todo orden del Supremo Consejo de Castilla por El Comisario Ordenador, Don Tomás Anzano, Tesorero del Ejército y Reino de Aragón*».

Aquest conjunt, així dibuixat, d'economistes catalans i aragonesos, té algunes característiques que hem anat assenyalant. En primer lloc, que una bona part de les seves obres es publiquen a finals de la dècada dels seixanta, abans que ho fessin els Campomanes, Ward o Campillo. També hem destacat que són els qui introdueixen amb plenitud conceptes com felicitat o economia política, però voldríem marcar algun altre punt. El primer és sol·licitar, quasi òbviamment, que la corona d'Aragó deixi de ser

respon que «*las Instituciones de Bielfeld por difusas y superficiales, las Lecciones de Genovesi por inexactas y rellenas de erudición, parecieron poco acomodadas al intento*». El promotor de la càtedra, Juan Antonio Hernández de Larrea, en una interessant bibliografia, incloïa Bielfeld (*Nota de algunos libros que tratan de agricultura, artes, comercio y política*, 25 d'octubre de 1775, a Archivo Sociedad Económica Matritense, lligall 3, doc. 1).

82. Barberí va néixer cap al 1740 a Tarragona segons l'*Enciclopedia Espasa*, i el 1723 a Cadis segons Aguilar Piñal. El mateix Aguilar Piñal dóna compte de deu obres impreses i cinc de manuscrites, la qual cosa és molt abundant per a l'època. Recordem que *La Noblesse Commerçante* de Coyer va ser automàticament traduïda per Justi (1756).

discriminada en el comerç lliure amb Amèrica. Fou aquí, també, Romà el primer de tots a afirmar per escrit públic a *Las señales* que «tengo pronosticado que la época feliz de esta grande obra será aquel día en que se conceda el libre comercio á Indias sin la menor sujeción» (p. 269). A aquesta asseveració de Vicent Llombart, cal afegir-hi que fou qui va parlar primer d'un mercat interior lliure interiorment i protegit externament.

Un altra posició diferenciada dels economistes catalans i aragonesos respecte als astur-castellans, és la millor o pitjor consideració dels gremis. Per als primers, són una realitat artesana que cal reformar, però s'han de defensar, mentre que per als segons són quelcom pitjor. Romà, a tal efecte, publicà, el 1766, la seva *Disertación histórico-político-legal por los Colegios y Gremios de la Ciudad de Barcelona, y sus privativas*. Arteta, amb la seva *Disertación sobre el aprecio y estimación que se debe hacer de las artes prácticas* (1781), o bé el «Plan Gremial de la Sociedad Aragonesa», estan en la línia posterior, però concordant. Al davant, un Campomanes o un Jovellanos no destaquen tant els aspectes de brou de cultiu artesà o industrial. Campomanes partirà d'un taxatiu «los gremios tienen directa oposición a la felicidad pública», i el capítol xv del seu *Discurso sobre el fomento de la industria popular* (1774) té un títol llarg i significatiu: «Los gremios exclusivos con fueros privilegiados, y sus cofradías son contrarios a la industria y a la buena policía. Hay muy poca enseñanza en ellos. Medios para cortar los abusos, que impiden a la industria». La pràctica de Campomanes fou més moderada, però Campmany, amb el seu *Discurso económico-político en defensa del trabajo mecánico de los menestrales y de la influencia de sus gremios en las costumbres populares, conservación de las artes y honor de los artesanos* (1778), va intentar frenar-la, també teòricament.

Els prejudicis contra la indústria, la valoració d'allò que ja és i de les seves possibilitats seran unes altres pedres de toc diferenciadores.⁸³ Aranda va anotar el 1761 que «de pocos años a esta parte han adelantado mucho las fábricas de España, y ya no dirían lo mismo que de las antiguas, si traficasen ahora con ellas», corregint una *Proposición* de la ciutat de Danzig.⁸⁴ Romà afirmarà «que las fábricas hagan felices a los pueblos en donde se establece, nadie lo duda» (*Las señales*, p. 177), per bé que es decanti per les petites, «uno, u dos Telares» (*Las señales*, p. 277). Davant

83. A les pàgines següents no faré sinó aprofundir en la mateixa direcció de l'esplèndid article de José Antonio MARAVALL, *Dos términos de la vida económica: la evolución de los vocablos 'industria' y 'fábrica'*, publicat el 1973, poc llegit per peresa intel·lectual i política (vid. *Estudios de la historia del pensamiento español (siglo XVIII)*, ps. 139-162).

84. Vid. Francisco Javier GUILLAMÓN, *Noticias sobre el comercio de la ciudad de Dantzic: la Embajada del Conde de Aranda en Varsovia (1760-1762)*, «Anales de la Universidad de Murcia», XL (3-4) (1983), p. 1.279.

el *putting out*, només existeix la limitació que «*faltan caudales para los adelantamientos de este ramo*» de la filatura descentralitzada (*Las señales*, p. 278). Per a Campomanes, el plantejament és molt diferent i pre-protoindustrial, i així titula el capítol 16 del *Discurso sobre el fomento de la industria popular* (1774): «*Modos de fomentar la industria popular. Las fábricas populares, para que sean útiles, deben hacerse de cuenta a los vecinos, y no de comerciantes ó de compañías*». Posició a la qual es contraposa Arteta de Monteseuro: «*para que los jornales sean baratos, deben estar las fábricas en lugares, donde sean baratos los comestibles: por cuyo motivo están comúnmente mejor en las aldeas, como sucede en Inglaterra, donde aun las fábricas famosas que toman sus nombres de ciudades grandes, y están situadas dentro de sus muros, no tiene allí sino los almacenes, tintes, prensas y talleres para dar la última mano; pero el hilar, texer y demás maniobras se hacen en las aldeas circunvecinas: bien que siempre sería del caso la cercanía a las Ciudades para dar empleo a la mucha gente ociosa de ellas*» (*Discurso instructivo*, 1783, ps. 75-76).

José Antonio Maravall subratlla que Jovellanos, a la seva *Oración pronunciada en la Sociedad Económica de Madrid, con motivo de la distribución de premios* (1785), optava per un model arcaic i aïllat: «*la riqueza de las familias podía encontrarse en el aprovechamiento de aquellos desperdicios de la aplicación y del tiempo, con que están tan bien halladas la pobreza y la desidia*».⁸⁵ Posició que contraposa a la d'un Enrique Ramos, que proposa que la indústria no tributi;⁸⁶ o la d'un Normante, que no té cap perjudici contra la indústria. Més encara, l'economista de Berdún predica que «*las Fábricas requieren mayor y más constante protección, tanto por su dificultoso establecimiento, como por lo que promueven a aquellas (la industria popular y oficios)*» (*Proposiciones de Economía Civil y Comercio*, 1785, ps. 55-56). Diferència entre Jovellanos i un aragonès, en un sentit ampli, que es mantindrà quan, el 1787, l'asturià propugni unes subvencions de la hisenda pública per tal que un marsellès s'instal·lés per fabricar barrets. Això anava en detriment de les fàbriques d'Olot, defensades per Jaume Amat, que les anava fabricant des de feia temps sense cap ajuda pública. Jovellanos és vençut així per la seva proclivitat pràctica a les ajudes estatals i al seu desconeixement de la indústria espanyola en estar arrelat a la civilització agropecuària.⁸⁷ En canvi, Generés exultarà pocs anys després: «*¡Oh industria, madre fecundísima*

85. *Obras publicadas e inéditas de D. Gaspar Melchor de Jovellanos*, edició de Cándido NOCEDAL, BAE, vol. 50 (1859), p. 31.

86. Enrique RAMOS, *Discurso sobre Economía Política*, ps. 185-188.

87. Per a aquesta polèmica entre Jovellanos i Amat, *vid.* Ernest LLUCH, *La Revolución industrial a la Garrotxa (1777-1822)*, «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXV-II (1981), ps. 193-230.

de todos aquellos bienes que puede desear la sociedad humana para ser feliz!»⁸⁸

Tanquem aquest apartat centrant-nos en com, per a Arteta i Generés, Catalunya va actuar com un mirall per a Aragó.⁸⁹ Arteta cita Catalunya en vint-i-dues ocasions, València en deu i Castella en set. Les referències se centren a proposar que els comerciants aragonesos ocupin el lloc que estan ocupant els catalans i desenvolupar la indústria llanera (en la qual cosa té el suport de Bielfeld), la sabatera i la paperera. Arteta evocarà també una cèdula del 1706 on la reina governadora disposava que s'integressin a Aragó, Tortosa i els seus Alfacs, totes les poblacions riberenques de l'Ebre, així com «*la ciudad de Lérida, y todos los lugares y territorios que están entre los Ríos Noguera y Cinca*» (*Discurso instructivo*, 1783, ps. 157-158). Generés, partidari de la «*grande industria*» i d'un industrialisme radical (*Reflexiones*, 1793, ps. 158-187), realitzarà uns elogis molt accentuats de Catalunya. Prescindirà de la reivindicació de Lleida i les conques de la Noguera i del Cinca, malgrat que mantindrà la del Delta i la de les riberes de l'Ebre.

Valencians i bascos

Cognoms i orígens valencians han anat apareixent dispersament. Això és reflex d'una manca de vertebració regional, visquin o no dins el Regne de València. Hi va influir també que després de Mayans «va fallar la segona generació valenciana del segle».⁹⁰ Si ja seria oportú considerar Enrique Ramos com un cameralista tou o León de Arroyal de parcial, alguna cosa semblant podríem dir de diversos llibres traduïts pel gandí Pascual Aubuxec: *El Hombre de Estado* (Madrid, vol. I, 1789, vol. II, 1790, i vol. III, 1791), l'original del qual, de Nicola Donato, era del 1753; *La pública felicidad* (Madrid 1790), del 1749, de Muratori, i el *Curso completo de erudición universal* (Madrid, 4 vols., 1802), del 1768, del mateix Bielfeld, amb uns capítols, ja assenyalats, de ciència de la policia i de la hisenda.

Els bascos, que es van alinear amb els Borbons, vencedors a la Guerra de Successió, raó per la qual els van guardar els seus furs, han aparegut,

88. Miguel Dámaso GENERÉS, *Reflexiones políticas y económicas* (1793), p. 47.

89. Vid. els treballs de Guillermo PÉREZ SARRIÓN, *Reformismo e Ilustración en la obra de Antonio Arteta (1745-1813)*, dins Antonio ARTETA DE MONTESEGURO, *Discurso instructivo* (1985), ps. VII-L, i Jaume TORRAS ELÍAS, *Relaciones económicas entre Aragón y Cataluña antes del ferrocarril*, dins *Las relaciones económicas entre Aragón y Cataluña (siglos XVIII-XX)* (Osca 1990), ps. 17-32.

90. Antonio MESTRE, *Historia, fueros y actitudes políticas*, p. 292.

tanmateix, més que altres pertanyents a pobles vencedors. Tot i així, voldríem afegir encara alguns elements camerals addicionals al País Basc. Aquests apareixen als *Discursos sobre el Comercio* de Juan Antonio de los Heros, escrits entre el 1763 i el 1775, per bé que no es publicaran fins el 1790,⁹¹ on influeixen decisivament noms ja coneguts aquí: Forbonnais, Bielfeld, Coyer i Accarias de Serionne. Influències que es mantenen el segle XIX en llur versió estricta de la ciència de la policia en un economista liberal com Valentín de Foronda. En el llibre bàsic sobre l'alabès, se cita Adam Smith quaranta-quatre vegades, amb la força del seu nom, mentre que en cinquanta pàgines se cita Bielfeld, molt desaparebut, tot i que calgui ponderar que Foronda el va traduir. La influència de Bielfeld apareix en temes centrals. Així, en la creença d'una «*libertad sabia*» que no «*podría ser ilimitada*», en els seus projectes econòmics i financers i en la seva concepció de la ciència de la policia com a base del benestar.⁹²

La Sociedad Bascongada de los Amigos del País va ser dels «*receptores... de los autores de la ciencia de la policia desde los tratados y versiones más tradicionales, como el estudio de De la Mare, hasta los más modernos de Bielfeld o Justi*». Per a Peñafloreda, la ciència de la policia hauria centrat «*el programa ideado para la cátedra de política del Sistema de Bergara (1775)*». Molts dels temes de la ciència de la policia hi són, però no vertebren els *Extractos* de la Bascongada.⁹³

Pensem que l'influx del cameralisme a Espanya haurà de ser més considerat en el futur, sense entrar en el coeficient de ponderació que li correspon.⁹⁴ La seva interrelació amb la corona d'Aragó⁹⁵ i amb el partit

91. Juan Antonio DE LOS HEROS, *Discursos sobre el comercio*, pròleg de José Manuel BARRENECHEA (Madrid 1989).

92. Vid. J. M. BARRENECHEA, *Valentín de Foronda, reformador y economista ilustrado*, especialment ps. 122-124, 223-227, 230-232 i 262-268. La influència de Bielfeld fou important sobre Arriquíbar. Vid. l'«*Estudio preliminar*», de J. ASTIGARRAGA i J. M. BARRENECHEA, dins Nicolás ARRIQUÍBAR, *Recreación política* (Instituto Vasco de Estadística 1987), ps. 23-24, 34 i 46-50, i sobretot la proposta de colònies militars militaritzades (ps. 182-184), que ha passat desaparebuda del tot.

93. Vid. la tesi exhaustiva i madura de Jesús ASTIGARRAGA GOENAGA, *Pensamiento económico y reforma ilustrada de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País (1760-1793)* (Universitat de Deusto, octubre de 1990), ps. 406-407. Vid. també les ps. 505-506, 1.319-1.338 i 1.618-20.

94. En un estudi que no fos un esbós general, caldria entrar l'adaptació de De la Mare per Valeriola, que hem estudiat en una altra part, o el *Discurso sobre la Policía* de Manuel Nicolás Marín (Granada 1793). Encara podríem citar, amb el canvi de segle, l'*Ensayo de los elementos del buen gobierno* de Luis Pereyra de la Guardia (Cadis 1811), d'influència forondiana. Així mateix, caldrà estudiar el pes dels alumnes de la càtedra aragonesa d'economia civil entre els alts funcionaris d'hisenda. Si més no, entre aquests, els conceptes de la ciència de la policia varen trigar a desaparèixer. Salvador Almenar els ha detectat a Carlos Berramendi, José Muricio Chone de Acha i Ramon Viton, intendants

aragonès o militar suficientment mostrada, pensem, en aquest esbós general.

de l'exèrcit, a la seva *Memoria sobre la naturaleza e importe de las necesidades ordinarias y extraordinarias de la nación española* (Cadis 1812), ps. 8-9.

95. Entre les reivindicacions del partit aragonès, no hi figurava el ple ús de la llengua catalana, sinó tot el contrari (vid. Francesc FERRER, *La Il·lustració contra el català: la Reial Cèdula d'Aranjuez*, «L'Avenç», 121 [desembre de 1988], ps. 8-15). D'altra banda, ningú no ho demanava ni ho podia demanar. Tanmateix, sí demanava el partit aragonès el coneixement de la llengua i el dret propis als diferents territoris dels alts càrrecs, la qual cosa no feien els estrictament borbònics.